

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

129:3. 2009

KORTARE RECENSIONER

Robert Jütte, *Contraception: a history* (Cambridge: Polity, 2007). 255 s.

Krokodildynga, emmersäd och blad från pilträdd. Avbrutet samlag, slidsköljningar och säkra perioder. Pessar, kondom, p-piller och spiral. Historien om preventiva medel och metoder började inte med p-pilret på 1960-talet eller med gummi-kondomen på 1840-talet utan går längre tillbaka än så. Hur långt är svårt att säga men uppgiften om krokodildyngan härrör från egyptiska papyrer. Om detta kan man läsa i Robert Jüttes *Contraception: a history*.

Liksom metoderna skiftat så skiftar också termerna. En ung kvinna idag anser knappast att hon praktiserar "familjeplanering" eller "barnbegränsning". Hon behöver heller inga omskrivningar som "moralisk återhållsamhet" eller "äktenskaps-hygien". Hon använder preventivmedel kort och gott, eller kanske ett "gravidi-tetsskydd" i kombination med ett "smittskydd". Termerna är bärare av historien, vittnar om olika tiders vetenskap, politik och moraluppfattning.

Contraception är en intresseväckande och innehållsrik bok. Den inleds med ett kapitel om antiken, en tid som liksom andra tider rymde skilda förhållningssätt men då preventiva metoder och medel generellt ändå accepterades, för att sedan gå framåt till våra dagar. Synen på fortplantning, familj och födelsekontroll inom kristendom, judendom och islam i äldre tid liksom idag utreds relativt grundligt. Dessutom framträder läkare, demografer, politiker, nymalthusianer, feminister, eugeniker med flera och med dem de olika argumenten för och emot preventiv-medel.

Jütte utgår till viss del från egen forskning men det mesta hämtas från annat håll. Här redovisas inte i grunden nya tolkningar och perspektiv utan förtjänsten är den överskådliga sammanställningen. Jütte för genomgående en diskussion, men polemisk och kritisk är han bara en gång och då mot Gunnar Heinsohns och Otto Steigers teorier från 1980-talet om häxprocesserna som en kampanj mot kvinnors kunskap om preventivmedel i syfte att motverka befolkningsminskningen (Heinsohns och Steigers bok översattes för övrigt till svenska, *Häxor*, 1989)

Contraception handlar främst om Tyskland, England, Frankrike och USA. När Sverige dyker upp är det, inte oväntat, angående steriliseringarna. Tyvärr förekommer här den felaktiga uppgiften att det genomfördes 63000 tvångssteriliseringar mellan 1935 och 1975 i Sverige, men detta var det totala antalet steriliseringar – frivilliga och ofrivilliga – under perioden. I sammanhanget figurerar även en "Alvar" Myrdal som central gestalt. Detta är missar, men intrycket är ändå att Jüttes bok i stort går att lita på.

De nationella jämförelserna är särskilt intressanta. Idéer och influenser kunde lätt spridas mellan de näraliggande länderna – liksom pamfletter, pessar och kon-domer. Samtidigt syns här tydliga skillnader. Födelsealen sjönk tidigare i Frank-

rike än i andra länder. Den nymalthusianska läran kunde på 1800-talet omfamnas av liberaler liksom kritiseras av socialister i England och Tyskland medan det var syndikalister och anarkister som gick i främsta ledet för den i Frankrike. Förbud mot eller begränsningar av preventivmedel och upplysning förekom på flera håll men som strängast framstår i sammanhanget USA med den så kallade comstocklagen (efter Arthur Comstock) från 1870-talet och framåt vilken förbjöd reklam och upplysning om preventivmedel liksom att information om dessa ting skickades per post.

Intressant och relevant är även Jüttes kritiska diskussion om den förenklade tesen att introduktionen av p-piller orsakade den sexuella revolutionen.

Boken avslutas med kapitlet "Future Prospects" och frågan om när ett manligt hormonellt preventivmedel faktiskt kommer ut på marknaden. Forskning har pågått i fyrtio år men i begränsad skala då få vill satsa. Preventivmedel har blivit kvinnors ansvar. Frågan är viktig men jag hade gärna sett att Jütte avslutat med att summera de stora linjerna i sin faktsäckade historik.

I denna bok om preventivmedel är sexualiteten inte så närvarande som man nog förväntar sig. Vad säger människors bruk av preventivmedel om lust och njutning? Den frågan får inget svar. Jüttes bild av 1800-talets nymalthusianer är likaså begränsad. Läkaren Drysdale ville att preventivmedel skulle få användas för att minska barnafödandet och därmed överbefolkning och fattigdom, vilket framgår av Jüttes text. Men Drysdale talade även om "könsorganens lagar", hävdade att ett sexuellt samliv var nödvändigt för hälsan och att den sexuella friheten var en rättighet och plikt för unga kvinnor och män.

Jag saknar också enskilda individer något. Kända feminister och födelsekontrollförespråkare, som Margaret Sanger, Marie Stopes och Helene Stöcker, finns med, men inte så mycket av kvinnors och mäns egna tankar och erfarenheter av preventivmedel. Vem bestämde över födelsekontrollen, var det mannen, kvinnan eller paret gemensamt? Vilka medel föredrogs? Vilka var skälen? När det gäller 1900-talet finns en del studier om det, bland annat baserade på brev till upplysare som Stopes.

Boken hade även vunnit på ett mer ingående resonemang om det faktum att abort i äldre tider kunde uppfattas som en preventivmetod.

Lena Lennerhed

Søren Bitsch Cristensen (red.), *Middelalderbyen: Danske bystudier 1*, Dansk Center for Byhistorie (Aarhus: Aarhus universitetsforlag, 2004). 343 s.

Björn Petterson, *Forskningsundersökning Nyköpingshus: medeltid och nyare tid: Nyköping 64:1 och 231:1, Nyköpingshus, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län (Arkeologiska meddelanden 2006:2)* (Nyköping: Sörmlands museum, 2006). 76 s.

Håkan Norén, *Nyköpings historia I: Mer än bara gästbad* (Nyköping: Nyköpings hembygdsförening, 2004). 179 s.

Middelalderbyen utgavs 2004 som första större publikation av Dansk Center for Byhistorie i Aarhus, inrättat 2001. Inledningsvis ger centrets ledare och verkets redaktör, Søren Bitsch Cristensen, en historiografisk översikt och antyder möjliga forskningsuppgifter. Härav framgår vilken betydelse svenska forskare som Hans Andersson, Anders Andrén och Peter Carelli har haft för en tidigare huvudsakligen empiri- och materialbaserad dansk arkeologisk forskning när det gäller nytänkande ifråga om tolkningsmöjligheter och -mönster.

Självä urbaniseringen började på 1100-talet och nådde en höjdpunkt med följande århundrades stadsväsen. Men med beaktande av topografiska och funktionella kriterier – och inte bara rättsligt-administrativa – studeras i boken också anläggningar längre tillbaka i tiden, ända från 600-talet (dock inte B.C. såsom det står i en engelsk sammanfattning). Sälunda behandlas Ribes tidiga historia och föregångarna till Nordslesvigs medeltida köpstäder. I övrigt handlar det om monetarisering, kyrko- och sockenbildning och senmedeltida stadsutveckling. Härtill kommer studier av städernas sociala förhållanden, mäns och kvinnors plats i stadsrummet, gillenas och skränas identitetsskapande betydelse och synen på fattiga. Av utrymmesskäl tas här bara upp två uppsatser, som Lund spelar en huvudroll i.

Bokens längsta och kanske bästa uppsats har skrivits av Ebbe Nyborg, redaktör för serien Danmarks Kirker. Hans slutsatser om utvecklingen bygger på en ordentlig genomgång av materialet både före och efter 1200 och särskilt under en övergångsperiod däromkring. Den bild som tecknas är att kyrkorna äldst har byggts av kungar, biskopar, världsliga och andliga stormän, grupper av invånarna eller eventuellt gillen. Det har rätt stor frihet att bygga och förvalta sådana lekmanakyrkor och att tillsätta präster under den lokale herrrens patronat. I förhållande till folkmängden fanns det väl många träkyrkor och senare romanska stenkyrkor i nordiska biskopsstäder liksom i den gamla Danelagens.

Vad som hände omkring 1200 var enligt Nyborg att kyrko- och sockenlivet inte längre bestämdes av lokala förhållanden och traditioner. Påvemakten hade stärkts och kyrkliga myndigheter tog över med stöd i den nya kanoniska rätten, ett sockennät lades över landet uppifrån och tionden infördes, såsom tidigare

i övriga Europa. Hårtill kom nya ideal ifråga om kyrkobyggnaderna. I de städer som tillkom på 1200-talet byggdes i regel bara en kyrka, gärna påkostad och i gotisk stil.

Nyborg ser alltså förändringen som en följd av den allmänkyrkliga utvecklingen och accepterar inte Andréns typologisering av de danska medeltidsstäderna utifrån kyrkorna och socknarna (1985). Denna urbaniseringskronologi innebar i grova drag att en stadstyp, som var administrativt centrum för en framväxande kungamakt och kyrka, omkring 1200 ersattes av en annan med bredare samhällslig och merkantil funktion. I motsats till Andréns ser Nyborg således ingen diskontinuitet i utvecklingen.

Vidare är Nyborg i likhet med andra forskare skeptisk ifråga om standardtolkningen av de tidiga kyrkorna med västtorn och så kallade västverk som stormannakyrkor. Det handlar här om en upphöjd plats för grundaren i ett herrskapsgalleri, vänt mot kyrkorummet och altaret, och en gravplats under tornet. Tornens kapell och gallerier kan ha haft en liturgisk funktion och författaren erinrar om tornet som symbol för paradiset, för det himmelska Jerusalem. Men detta utesluter inte tornbyggandet som en markering av grundläggarens makt och prestige. Också teorin om köpmanskyrkorna ifrågasätts samtidigt som de tidiga gillenas betydelse diskuteras. Inte heller föreställningen att biskopar skall ha försökt att skapa "heliga landskap" med en krans kyrkor kring en domkyrka accepteras utan vidare. Det vore enligt författaren att ge biskoparna ett inflytande på stadsplaneringen som de rimligen inte kan ha haft.

Inte heller Peter Carellis instämmer helt i Andréns tolkning av urbaniseringen, men här gäller det tidpunkten för skiftet av stadstyp, som han vill tidigarelägga. I sin uppsats om den tidigmedeltida staden som monetär arena sammanfattar han resultat ur sin avhandling i medeltidsarkeologi (2001). Med Lund som exempel visas hur bruket av mynt spreds. Fynd av utländska mynt finns från 1000-talets första hälft. Därefter skedde av dömna av fynden en påtaglig ökning av mynten tills penningekonomin helt slog igenom i det dagliga livet i staden, enligt författaren 1157–1241. Lösfynden belyser inte bara den kronologiska utvecklingen utan också en rumslig. Efter 1100-talets mitt skall mynt ha använts i hela stadsområdet. Monetariseringen av samhället ses med rätta som en av detta århundrades radikala förändringar.

Middelalderbyen är en mycket innehållsrik och nyttig bok för alla som är intresserade av stads- och kyrkohistoria. Efter varje uppsats finns en längre eller kortare litteraturförteckning. I stor utsträckning upptar de flesta samma verk, och man frågar sig varför de inte slagits samman till en enda i denna i övrigt välredigerade volym.

"Mer än bara gästabud" är undertiteln på den historik som Nyköpings hembygdsförening gav ut 2004. Som Gästabudsstaden har Nyköping länge försökt locka till sig turister och spelet om hertigarnas sväldöd på Nyköpingshus nyåret

1318 har i mer än 60 års tid framförts där varje sommar. Kanske börjar det bli litet tjatigt, för kommunen annonserar i år efter ”entreprenörer som vill skapa en ny och spännande verksamhet på Borggården”.

Först något om den i forskningsrapporten föredömligt redovisade borgundersökningen, som utfördes med georadar och genom utgrävning på den medeltida inre borggården. Syftet var att skapa nytt underlag för kronologiska studier av byggnaden och datera dess äldsta delar. Den arkeologiska undersökningen koncentrerades till en mindre yta intill kärntornet mot norra ringmurens insida. Den visade att någon form av aktivitet, dock inte borgbyggnande, har förekommit på klippan ungefär från slutet av 1000-talet till mitten av 1100-talet.

Huvudresultatet ifråga om följande tid – 1100-talets mitt till 1200-talets början – blev att en äldre uppfattning om ett numera rivet stentorn strax väster om kärntornet kunde avföras. Om här har funnits en tidig kastal, som föregått ringmursborgen, bör rester av den ingå i kärntornets undre delar, heter det. Norra ringmuren och två låga grundmurar därintill kunde dateras till tiden efter 1200-talets mitt och en bit in på 1300-talet. Medan det på denna del av borggården har gått att finna en obruten lagerföljd från tidig medeltid till högmedeltid, saknas helt kulturlager från senmedeltid och 1500-tal. De har sannolikt schaktats bort när hertig Karl lät uppföra sitt renässanspalats.

Forskningsrapporten innehåller som bakgrundsteckning också en hel del om Nyköpingsstraktens och stadens historia. På en annan nivå ligger Nyköpingshistoriken, skriven av journalisten Håkan Norén, som har god lokalkännedom. Det är en populärhistorisk bok med vackra bilder och trevliga teckningar av Göte Göransson. Den är tilltalande, förutsatt att man inte har stora krav på akribi. Dels har författaren haft en benägenhet att redovisa alla tidigare skrönor och påståenden av olika slag, vilket till slut gör läsaren osäker om vilken uppfattning som egentligen gäller idag. Dels är historiekunskaperna inte alltid de bästa och framställningen liksom kronologin emellanåt rätt rörig.

Birgitta Fritz

Chris Evans & Göran Rydén, *Baltic iron in the Atlantic world in the eighteenth century* (Leiden: Brill, 2007). 359 s.

Baltic iron in the Atlantic world in the eighteenth century är en rikt illustrerad syn-tes av Evans och Rydéns mångåriga studier av svensk och brittisk järnhantering. I centrum står den engelske köpmannen Graffin Prankard och de uppländska bruken. Den bärande idén är att svensk och engelsk järnhantering skall ses som en sammanhängande berättelse som i sin tur hänger samman med tillverkning och konsumtion av järn runt om Atlanten.

Framställningen är inspirerad av "World-System"-teori och "global commodity chain"-ansatsen, men de förklaringsansatser som de nämnda teorierna omfattar används inte. Bokens utgångspunkt är att det skedde två revolutioner inom internationell järnhandel under den period som undersöks. Först ett snabbt uppsving för Östersjöjärn vid 1600-talets slut och sedan en lika snabb tillbakagång i början av 1800-talet. Förloppet gjorde att Sverige och Ryssland drogs in i världshandeln. Järnproduktionen i dessa länder gav Storbritannien underlag för ökad produktion och konsumtion av järnvaror, samt i förlängningen incitament till att införa stenkol i järntillverkning liksom puddelprocessen.

Boken består av fem kapitel. I kapitel ett diskuteras, förutom teoretiska och empiriska utgångspunkter, den dåtida synen på handel, organisationen av tidig-modern handel samt framväxten av ett "atlantiskt system".

Kapitel två är studiens kärna och utgör en tredjedel av texten. Dispositionen är geografisk. De sju delavsnitten rubriceras: Bristol, Leufsta, Stockholm, Birmingham, Calabar, St Petersburg och Charleston. Utgångspunkten är axeln mellan produktion av Öresundsjärn i Uppland, exporten via Stockholm, och Bristols funktion som nod för stångjärnsimport, dess försäljning till den brittiska järnindustrin samt export av järnmanufaktur. Birmingham var ett viktigt centrum för brittisk vidareförädling av stångjärn. Till västafrikanska Calabar gick export av järnvaror och från Calabar slavskepp till Amerika. I Charleston mötte slavskeppen Prankards fartyg som kom med verktyg från Bristol. St Petersburg står som symbol för Ryssland som ville bli rikt och modernt genom att exportera järn från Uralbergen och som utmanade Sverige som Europas främsta järntillverkare före den industriella revolutionen.

Avsnitten i kapitel två handlar om den ort som anges i rubriken. Avsnittet om Bristol handlar om Graffin Prankards verksamhet och mer specifikt om hans järnförsäljning i Storbritannien, medan avsnittet om Leufsta nästan uteslutande behandlar produktionen på bruket. I avsnittet om Stockholm behandlas utförseln av järn via Stockholm, hur marknadsföringen av Leufsta-järnet var organiserat, samt Öresundsjärnets betydelse för engelsk järnhantering. Avsnittet om Birmingham handlar främst om hur produktion och marknadsföring av stål organiserades och förändrades med exempel från Birmingham och andra ställen. Avsnittet om Calabar handlar mest om produktion och marknadsföring av "resejärn". Här återfinns också en diskussion om svenska bruk där tysksmidet dominerade. Avsnittet om St Petersburg handlar om uppkomsten av rysk järnproduktion, men minst lika mycket om den brittiska spikproduktionen som fick en billig råvara genom det ryska järnet. Avsnittet om Charleston beskriver de amerikanska koloniernas plats i den atlantiska järnhandeln.

Kapitel tre behandlar svensk och engelsk debatt kring produktion och marknadsföring av järn under perioden 1730–1760. Svensk rädsla för rysk konkurrens, resursbrist och överproduktion ledde till ökade regleringar av järnhanteringen.

Brittiskt beroende av Öresundsjärn ledde till ett misslyckat försök att få de amerikanska kolonierna att producera järn för den brittiska marknaden, men också till att ansträngningarna för utveckla den brittiska järnproduktionen ökade.

Kapitel fyra handlar om hur britererna löste viktiga teknologiska knutar och införde stenkol och puddelprocessen, vilket tvingade svensk järnhantering att förnya sig för att möta den ökade brittiska effektiviteten.

Baltic iron in the Atlantic world in the eighteenth century är en mycket läsvärd bok. Man kan tycka att man vet det mesta om järnproduktion och järnhandel, merkantilism, triangelhandel och industrialiseringen av järnproduktionen. Men genom att länka dessa frågor till varandra, att sätta in dem i det system av ekonomiska relationer som den tidigmoderna järnhanteringen karaktäriserades av, så blir helheten mer än delarna. Att man därtill får en bra duvning i järnhanterings tekniska aspekter ger en ökad förståelse av samtidens förutsättningar och problem. Evans och Rydén har därtill en elegant prosa och texten kompletteras av fina illustrationer.

Jag har några invändningar mot boken. Ett problem är att boken i denna version är ohyggligt dyr, drygt 900 kronor, vilket gör den problematisk att använda i undervisningen, där den skulle vara ett välkommet tillskott. Ett annat problem är dispositionen och rubriceringen av texten i kapitel två. Kapitlet är väldigt långt och den formella uppdelningen efter olika orter gör det svårt att få en enkel ingång till de olika deldiskussioner som förs. Det finns exempelvis inget som antyder att mitt i avsnittet om St Petersburg finns en intressant diskussion om brittisk spik tillverkning.

Sammanfattningsvis lyckas Evans och Rydén mycket bra med att skapa en förståelse av det komplexa system som järnhanteringen var och som länkade en liten by i Norduppland med befästa städer på den afrikanska kusten.

Fredrik Sandgren

Rita Bredefeldt, *Judiskt liv i Stockholm och Norden: ekonomi, identitet och assimilering 1850–1930* (Stockholm: Stockholmia förlag), 2008. 237 s.

Ett citat som historikern Hugo Valentin gärna använde för att illustrera de svenska judarnas ställning i relation till majoritetssamhället var kammarherren Constans af Pontins ord i *Post- och Inrikes Tidningar* 1845: "Förläna judarne alla statsborgerliga rättigheter, hindra dem icke att uppslå sina boningsplatser, varhelst de vilja, giv dem säte och stämma i vår lagstiftning, låt dem bli hemmastadda i mekanismen av vår åldriga, konstfulla, vördnadsvärda samhällsbyggnad, låt dem inkomma i alla våra familjeförhållanden, slut dem i våra armar, att de en gång må

känna, hur det kristna hjärtat klappar, och snart skall av detta envisa folk finnas kvar – endast minnet.”¹

af Pontin, en varm anhängare av judarnas emancipation, kan se misslyckad ut som profet: han bevittnade judefientligheter i Stockholm våren 1848, och fortfarande 240 år efter den första invandringen på 1770-talet och 140 år efter riksdagens emancipationssbeslut 1870 finns en bestående kulturgemenskap och etnicitet på svensk botten. För Valentin var det knappast främmande att oviljan eller oförmågan att omfamna judarna hade bidragit till att bevara deras etniska särart. Men samtidigt var han klar över att den sammansatta judiska identiteten inte lät sig reduceras till ett enkelt för eller emot bokstaven i Pontins citat. Själv använde han det närmast för att skifta fokus från den traditionstunga frågan om judarnas assimilerbarhet till problemet att det judiska kulturarvet var på väg att raderas ut under assimilationstrycket, inte minst i de små och reformvänliga enklaverna i Norden. Och därmed, som Valentin såg det, äventyrades inte bara de nordiska judarnas självförståelse inför en ny tids yttre tryck utan även deras ”riksgagnelighet” som judar.

Nyttan och den sociala och ekonomiska framgången som element i judarnas självsyn är föremål för ekonomihistorikern Rita Bredefeldts studie om judiskt liv i Stockholm och Norden 1850–1930. Arbetets tyngdpunkt ligger på en svensk-judisk tappning av hypotesen om framgångsparadigmet, det vill säga strävan efter social etablering och avancemang med de medel som främst stod judarna till buds: handel och egenföretagande. I centrum står den ekonomiska verksamheten som identitetsskapande för den judiska gruppen, med intresset primärt riktat mot närings- och yrkesrelaterade adaptationsstrategier bland män och kvinnor i växelspel med majoritetssamhället. Detta under en tid av stark industrialisering och förnyad judisk invandring. I eget kapitel granskas som jämförelse de judiska grupperna i övriga Norden, där framför allt judarna i Finland sticker av som ättlingar till tsarryska soldater. Ett kapitel om svensk-judiskt namnskick klagör vidare att särjudiska förnamn på kort tid minskade över hela linjen i det nya landet – men inte utan ett mått av utväxling med omvärlden som graderade ackulturationen. Greppet att betrakta judarnas näringsverksamhet som identitetsskapande är nytt för svenska förhållanden, likaså undersökningen av genusarbetsdelningen inom minoriteten. Kärnan i källmaterialet är tidigare outnyttjade taxerings- och röstlängder från Stockholms mosaiska församling. Studien innebär en välkommen breddning av perspektiven på judarnas etablering och integration i Sverige.

Undersökningen börjar efter judereglementets avskaffande 1838 men före den östjudiska immigrationen, som inleddes vid seklets mitt. Åren 1850–1910 ökade den judiska befolkningen i Sverige sexfaldigt, till största delen med ekonomiska mångsysslare från agrara områden i Ryssland och Baltikum, mot slutet allt fler

1. Hugo Valentin, *Judarnas historia i Sverige*, Stockholm 1924, s. 516.

industriarbetare. De till Sverige tidigt invandrade s.k. västjudarna var då sedan länge en integrerad borgarklass som hade uppfyllt lagstiftarens förväntningar och med framgång hållit sig till den utstakade banan även efter näringsinskränkningarnas avskaffande. Men ännu 1930 var 52 procent av den förvärvsarbetande judiska befolkningen i Sverige verksamma inom handeln, vilket innebär att en stor andel östjudar hade absorberats i befintliga judiska handelsstrukturer. Något judiskt industriproletariat, som fanns i Storbritannien, uppkom aldrig och den nu av östjudar numerärt dominerade populationen visade på nytt uppgående ekonomisk mobilitet under 1900-talet fram till 1934, om än i riktning mot liberala yrken. De judiska kvinnorna rörde sig dock under samma period bort från förvärvsarbete samtidigt som Stockholmskvinnornas utveckling gick åt motsatt håll. Bredefeldt bedömer att de judiska familjerna valde en enförsörjarlösning, och alltså övertog ett borgerligt västjudiskt familjemönster, i syfte att nå bättre och tryggare social ställning i den offentliga sfären och vidmakthålla kulturen i den privata, där kvinnan fick rollen som traditionsbärare. Därmed blev det i praktiken också kvinnorna som satte gränserna för barnens vidare assimilering.

Bredefeldt kopplar det judiska framgångsparadigmet till en dynamik mellan försiktighet och självhävdelse relaterad till invandrarrollen, minoritetsställningen och till antisemitismen. En svensk-judisk tradition av återhållet beteende i offentligheten för att inte dra till sig uppmärksamhet korresponderade mot en ibland överkompensatorisk strävan att visa sig kvalificerad på samhällets villkor men även till största möjliga mån av oberoende på alla nivåer – drag som tydligast kom till uttryck i Sverige bland de nordiska länderna. Med det synsättet blev det som initialt var ett utanförstående en del av formen för judarnas integration. Bredefeldt skildrar hur framgångsparadigmet och självbilden sattes på prov vid den östjudiska invandringen, när oron för att stötas ut först projicerades på de egna trosfränderna men övervanns för ett mer inklusivt förhållningssätt.

Delvis på grund av att Bredefeldts forskning utfördes innan Stockholmsförsamlingens arkiv var formellt ordnat har några partier i studien en tentativ karaktär och är inte fullt underbyggda. Samtidigt är sättet att bana väg för ny forskning kring den östjudiska immigrationen en av bokens stora förtjänster.

Per Jegebäck

Diana Holmes & Carrie Tarr, (red.), *A "belle époque"?: women in French society and culture 1890–1914* (Oxford & New York: Berghahn Books, 2006). 344 s.

Det franska samhället genomgick genomgripande förändringar under 1900-talets början. Perioden 1890–1914 har kallats *La belle époque*, "den vackra/ljuvliga epoken". Men var den ljuvlig och i så fall för vem eller vilka? Under denna tid upplös-

tes visserligen många maktstrukturer som förhindrat ökad frihet. Samtidigt tog en allt intensivare, aggressivare exploatering av kolonierna fart. Tiden karakteriserades av en stark polaritet mellan frihetssträvanden och ökat förtryck.

Under de senaste åren har genusbegreppet hamnat alltmer i fokus. Hur formas kvinnor och deras roller i relation till samhället? Vilka möjligheter och villkor hade de och hur och varför förändrades dessa? Antologin *A "belle époque"?* för samman fem olika teman kring dessa frågor: feminister och feminism; den nya teknologin; kvinnorna och teatern; kvinnorna och litteraturen samt kvinnorna i kolonierna. Redan frågetecknet i bokens titel väcker nyfikenhet.

Den centrala frågeställningen lyder: Var denna epok jämlik för kvinnor? Författarna vill dock inte läsa sig vid epoken utan analyserar istället långsiktiga processer. Mycket av det som hände i det franska samhället under epoken hade sin rot i tidigare skeenden, inte minst konsolideringen av den tredje republiken. Denna kom sedan att möta de nya moderna kraven. Härigenom kom två problemställningar att dominera och skapa dramatik: den tredje republiken och de demokratiska kraven respektive de olika framväxande moderna kraven. I det följande väljer jag att koncentrera mig på tre av bokens teman: feminister och feminism, den nya teknologin, kvinnorna och teatern.

I det inledande kapitlet tar Holmes och Tarr upp tredje republiken och de demokratiska kraven. De undersöker hur kvinnor i Frankrike under *La belle époque* kom att få social och kulturell betydelse liksom hur feminismen som begrepp fick en politisk betydelse, trots att den feministiska aktiviteten var låg. Successivt fick kvinnor dock ökad rörelsefrihet och kunde därmed öka sin närvaro inte minst i den centrala staden. Holmes och Tarr diskuterar vidare hur detta fick betydelse för kvinnor såsom konsumenter. De definierar också närmare det centrala begreppet "New Women", som slog igenom under denna tid och representerade en blandning av feminism och kvinnlighet, där den ökade rörligheten representerade den politiska friheten.

Maggie Allison, lektor i franska, skriver i sitt bidrag också om kvinnor i tredje republiken och de demokratiska kraven, men lyfter, med tidningen *La Fonde* som källa, fram hur olika kvinnor stärkte sin ställning under perioden. Marguerite Durand blir huvudperson, då hon genom att etablera tidningen i fråga, fick en betydande makt. Allison menar att Durand lyckades tack vare sin förmåga att använda sig av olika feminina attribut; Durand utnyttjade en klassisk kvinnlig framtoning, som hon enligt Allison, hade tillägnat sig då hon arbetat inom teatern. Allison argumenterar vidare för att Durand frekvent syntes i olika sammanhang där kända personligheter figurerade. *La Fonde* blev en plattform för många framåtsträvande kvinnliga skribenter och politiska aktivister. Allison menar att kvinnor genom att agera "kvinnligt" i Durands olika fora, också rönt framgång. Det går dock också att tolka detta som att kvinnor genom att inte förstå sig till det som männen tolkar som "manligt" istället gavs utrymme att nå framgång.

Hur man än tolkar det kvarstår den problematik Allison så tydligt pekar på, att kvinnor förväntades förstå sig.

Ruth E. Iskin, lärare i konst vid universitetet i Negev Israel, skriver om de olika framväxande moderna kraven och då i synnerhet den nya teknologin och kvinnorna. Iskin utgår från affischer från La belle époque. Hennes utgångspunkt är begreppet "New Women" och hennes tes är att affischerna erbjöd den moderna kvinnan möjligheter att identifiera sig som aktiv konsument just såsom den nya kvinnan. I en affisch framträder till exempel en självsäker kvinna som ledigt och lätt kör om manliga bilister. Här kan en jämförelse också göras med den svenska historikern Orsi Huszs avhandling *Drömmars värde: varuhus och lotteri i svensk konsumtionskultur 1897–1939*. Husz tar upp de fördomar som ofta cirkulerade om kvinnlig konsumtion och irrationalitet. Kvinnor beskrevs som mer mottagliga för påverkan. Hon visar att det handlar om stereotypisering och att personaltidningar också beskrivit kvinnliga kunder som både kompetenta och förnuftiga. Iskin har med detta icke-objektiverande fokus på ett fruktbart sätt bidragit med en ny syn på kvinnans frihet.

Elisabeth Ezra, lärare i moderna språk, skriver om de moderna kraven i relation till film, genus och teknologi. Den franske kirurgen Eugene Louis Doyen lät 1898 filma operationer som han själv utförde. En av dessa gällde hysterektomi. Ezra för en diskussion kring filmens nöjesvärde kontra filmkameran som vetenskaplig upptäckt. Hon menar att det här råder ett slags spänning och ställer frågan: "But what happens when science becomes a form of entertainment?" (s. 126) Ezra menar att dessa filmer också kunde väcka nya frågor för människan under La Belle Époque: "The early operation film can be situated in the context of nineteenth-century passion for dissecting women" (s. 127). Ezra hänvisar också till vad Elaine Showalter kommit fram till. Hon har visat att kvinnans självständighet uppfattats som hotande för män och att de genom att framställa kvinnan som ett "fall" som kan bli både öppnad och stängd, istället erövrat kontroll över henne. Denna psykologiska tolkning är i och för sig rimlig, men kan också vara svår att generalisera.

Ett annorlunda bidrag kommer från Angela Ryan, lektor i humaniora. Hon ställer de moderna kraven i relation till kvinnors konstnärskap, lyfter fram den subjektiva representationen och menar att den finns hos de kvinnliga skulptriserna under La belle époque. Camille Claudel och hennes skulptur "Sakountala", som hämtat sitt motiv från ett hinduiskt drama, presenteras. Det älskade paret har som straff skiljts åt av gudarna men återförenas med hjälp av en förtrollad ring. Sagan och skulpturen visar enligt Ryan på föreningen och mötet man–kvinna och upplöser på det sättet också den stereotypa motsatsställningen mellan manligt och kvinnligt. Ryans inlevelsefulla tolkning får avsluta denna recension och samtidigt visa att denna antologi på ett unikt sätt förenat mötet mellan olika ståndpunkter under ett gemensamt perspektiv: La belle époque.

Brita Tannfors

Anja Kervanto Nevanlinna (red.), *Industry and modernism: companies, architecture and identity in the Nordic and Baltic countries during the high-industrial period* (Helsingfors: Finska litteratursällskapet, 2007). 401 s.

If you have ever been standing in front of a concrete factory, high and square-lined, or walked through an abandoned industrial site wondering about the stories it could tell, this book will make a good reading.

This multidisciplinary anthology – with contributions from the fields of economic and social history, history of architecture and industrial heritage studies – explores the influence of Modernist style and Rationalist thinking on industrial and city planning in Finland, Estonia, Latvia, Lithuania, Denmark, Norway and Sweden in the decades between 1925 and 1975.

The work is the result of an international research project that started in 2001 and has been coordinated by Anja Kervanto Nevanlinna, Academy Research Fellow at the Academy of Finland and art historian at the University of Helsinki.

The 17 contributions, adequately illustrated with some 120 pictures, are divided into four parts. Despite the number of countries and the relatively long time span, the content has been arranged thematically, rather than geographically or chronologically – a choice dazzling at first sight, but definitively wise and helpful. The first part introduces the key concepts presented already in the title. The second part describes the resulting transformations of factory and city planning in areas targeted for industrial development. The third part deals with the ideological discourse behind these changes. The fourth part narrates how Modernist style reinforced the identity of companies and even nations.

In the first part, Anja Kervanto Nevanlinna provides a general introduction. Susanna Fellman and Maths Isacson, historians of economy from Finland and Sweden, respectively, explain the concepts "Modernism" and "high-industrial period", focusing on the Nordic and Baltic regions. According to them, the high-industrial era was characterized by a close entanglement of: an unprecedented economic growth rate, improving living standard; trust in long term, large-scale planning and the establishment of the welfare state as a response to a rapidly increasing number of industrial workers. Fellman's and Isacson's contribution is followed by an article by the Danish architect Caspar Jørgensen, reconstructing the impact of the American cult of efficiency on Scandinavian industry.

The second part deals with how the planned buildings reshaped the countries and its inhabitants. The Swedish art historian Marie Nisser brings up the case of Oxelösund ironworks in Sweden, and Marja Lähteenmäki that of Nokia in Finland - pointing out how the industrialists revived paternalism in order to preserve morality in the rapidly growing community of employees. The Norwegian specialist of the architectural heritage Ivar Stav adds a quick guide to architectural styles in Scandinavian hydropower plants, and his Latvian colleague Andis Cinis

presents an overview of Soviet influence in the construction of housing in Riga.

The third part deals more directly with the actors - namely the companies - and their views in the field of organization. Susanna Fellman's interesting contribution questions the alleged intimate relationship between modernist aesthetics and efficiency typical of Modernism. Maths Isacson describes the early decentralization of the major Swedish corporation, L. M. Ericsson, taking place already in the 1940s. Marja Dremaite reports on the relatively autonomous planning in Soviet Lithuania, under the SOVNARKHOZ (or Regional Economic Council) between 1957 and 1965. We read more about LM Ericsson in Brita Lundstöm's story of the main plant at Telefonplan, in Stockholm, and finally Caspar Jørgensen returns to the issue of Rationalism, this time through the debate published in architecture magazines in the post-war era.

Part four focuses on branding, and more specifically the role of design and architecture in this process. Case studies of electrical companies, ASEA (Sweden) and Strömberg (Finland), are provided by Tujia Mikkonen. The history of Finnish industrialist Gösta Serlachius and his investments in the town of Mänttä is analyzed by Johanna Björkman and Anders Holtz gives an interesting perspective on mechanical/automobile industry as a tool for Swedish national pride and identity. Finally, Mart Kalm describes the experimental colonization of the Estonian countryside with collective farms, industries and towns.

In spite of the many countries and aspects analyzed the volume is coherent. This is not least a consequence of the fact that the object - Modernism as a style, but even more as a rationalizing necessity - has attracted the attention of several disciplines, resulting in a truly multidisciplinary study. In other words, this book allows the reader to look at a piece of Rationalist architecture with the inquisitive gaze of the economic historian; and vice versa, lets some artistic wit slip into the stories of industrial development.

The geopolitical context, as well as the focus upon companies as the key actors, also provide a structure. The authors suggest that mutual influence in experimental planning generated proximity between the Nordic and the Baltic countries, even during the Cold War.

Finally, all the authors insist on the importance of efficiency and rationality as staple ingredients in modernity in the age of industrial development and show how such qualities directly shaped the societies discussed. Not just the places of production, but administrative buildings, official buildings, dwellings and towns were erected in a Modernist style.

On the other hand, these features also represent the main shortcoming of the book. There is hardly any connection between the stories of the different companies and the development of industry at the national level and there is an even weaker connection to the rest of Europe. The book thus suffers from a self-inflicted isolation. Without comparison with other countries the alleged

original character of Nordic and Baltic Modernist spirit can not be substantiated.

Furthermore, the work is incomplete in another sense. The visions are stressed at the expense of the outcome. We thus learn much about the ideas underlying industrial planning, but very little about the results. Maybe it is better like this, however. This book shows "how things were meant to be" at a time when people were expected to adjust to industry – and that is interesting, even if not always inspiring. It would be much bleaker to read of wrecked and abandoned industrial sites.

Stefano Tani